

AZ ÚJ NAT-SZERINTI KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEM TANKÖNYVEK MAGYAR KORA ÚJKORI LECKÉI A NAT, A KET ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI EREDMÉNYEK FÉNYÉBEN

ILLIK PÉTER

KIVONAT: A tanulmány a három új, 2020. évi NAT alapján készült 10. évfolyamos középiskolai tankönyv hazai kora újkorra vonatkozó leckéinek tananyagtartalmát értékelő mikrokutatás eredményeiről számol be, továbbá bemutatja, hogy ezek mennyiben vannak összhangban az új Nemzeti Alaptantervvel (NAT 2020), a Kerettantervvel (KET 2020), valamint a hazai magyar kora újkorra vonatkozó történeti kutatási eredményekkel. Valamennyi itt bemutatott tankönyv esetében csak a magyar kora újkorra vonatkozó leckék elemzése történt meg, így a levonható következtetések nem vonatkoznak a tankönyvek egészére, vagyis nem általánosíthatóak.

A cél nem volt más, mint összehasonlítani a történészek álláspontját az egyes kutatott témákban, illetve a elvégezni az egyes témaelemek összevetését. A kutatástól a következő kérdésekre vártunk választ: mennyiben támogatják a tankönyvek a NAT és KET céljait? Milyen történettudományi eredményeket emelnek be és melyeket nem?

KULCSSZAVAK: kora újkori magyar történelem, narratív tudatosság, modern eszmetörténet, kontrollkötet, terminológia

1. Bevezetés

A mikrokutatás célja az volt, hogy megvizsgálja a három új, 2020. évi NAT alapján készült 10. évfolyamos középiskolai tankönyv hazai kora újkorra vonatkozó leckéinek tananyagtartalmát, illetve azt, hogy ezek mennyiben vannak összhangban az új Nemzeti Alaptantervvel (NAT 2020), a Kerettantervvel (KET 2020), valamint a hazai magyar kora újkorra vonatkozó történeti kutatási eredményekkel. Fontos megjegyezni, hogy mindegyik tankönyv esetében kizárólag a hozzávetőleg 20–30 oldal terjedelmű magyar kora újkorra vonatkozó leckéket vizsgáltam, így a jelen elemzésből levonható következtetések nem vonatkoznak a tankönyvek egészére, vagyis nem általánosíthatóak.

A három vizsgált tankönyv a következő volt:

1. Száray Miklós: Történelem 10.
2. Borhegyi Péter – Nánay Mihály: Történelem 10.
3. Boronkai Szabolcs–Gianone András–Kormos Zoltán–Kovács Örs–Simonkay Márton–Tamásiné Makay Mariann: Történelem 10. (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tankönyve)

4. Továbbá kontrollkötetként egy, a rendszerváltás előtt és után is megjelent tankönyvet is vizsgáltam: Walter Mária: Történelem II. A cél tehát az egyes témaelemek összevetése volt egymással és a történelmi álláspontokkal. Fontos megjegyezni, hogy a magyar történelem ezen korszaka legalább annyira vitatott, mint az őstörténet vagy a Horthy-korszak, bár az elmúlt évtizedben kevesebb figyelmet kapott ezeknél. Ellentmondásossága abból fakad, hogy sok olyan eseménye, illetve szereplője van, amelyről mai napig számos, forrásra alapozott, szakszerűnek vélt történelmi álláspont van, ezek azonban egymással teljesen ellentétesek.

A kutatástól a következő kérdésekre vártunk választ, kizárólag a vizsgált tartalomelemek tekintetében:

- Mennyiben támogatják a tankönyvek a NAT és KET céljait?
- Milyen történettudományi eredményeket emelnek be és melyeket nem?

Ez utóbbi kérdés esetén feltételeztük a tankönyvszerzők szakmai narratív tudatosságát, vagyis azt, hogy ismerik egy adott kérdésben az eltérő történelmi narratívákat és értékítéleteket, és ennek megfelelően tudatosan választanak közülük annak érdekében, hogy a magyar kora újkori történelmünkre vonatkozóan egységes és összefüggő üzenetet fogalmazzanak meg.

Milyen értékítéleteket fogalmaznak meg a sorok közt a tankönyvek? Itt fontos megjegyezni, hogy 1989 után a hazai középiskolai tankönyvekből kikerültek a nyílt értékítéletet megfogalmazó részek, és stílusukban a szerzők a tárgyilagosságra törekedtek. Ettől természetesen a tankönyvi szövegek nem váltak objektívvá, de szubjektivitásukra és üzenetükre nehezebb volt rájönni, hiszen a szelektált

„tényanyagból” lehetett leginkább következtetni a narratíva érzelmi-politikai üzenetére. A jelen mikrokatatás arra is választ ad, hogy a három vizsgált, 2020. évi NAT szerint készült tankönyv, illetve a kontrollkötet mennyiben hasonlít egymásra. Vagyis az is látható, hogy mennyire képviselik a sokszínű véleményalkotást, illetve mi változott – ha változott egyáltalán – az 1980-as évek középiskolai történelem tankönyvi narratívájához képest.

2. A NAT, a KET és a tudományos dilemmák

Az új NAT így fogalmaz a történelem tantárggyal kapcsolatban: „A történelmi tudás meghatározó önmagunk és mások megismerése szempontjából, hiszen az egyén és közösségeinek helyzete mindig annak a következménye, amit előtte más emberek és közösségek gondoltak, tettek és tapasztaltak. A mai politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális jelenségek és a hozzájuk kapcsolódó vélekedések a történelmi folyamatok aktuális termékei, jelenkori állomásai. A történelmi tudás érthetővé teszi egyrészt azt, hogy a múlt alakította a jelent, és emiatt érdemes tanulmányozni; másrészt azt, hogy a jövőt a jelen fogja alakítani, ezért ennek a múlt segítségével történő megértése fontos és szükséges. A történelem tanulása során lényeges annak felismerése, hogy a történelmi folyamatoknak okai és következményei vannak – ezért is értelmezhetőek utólag –, de nem determináltak: emberi értékválasztások, szándékok, cselekedetek alakítják őket. [...] A történelem tantárgy tanulása folyamán a tanuló számos olyan történettel, konfliktussal, dilemmával, emberi maga-

tartással és sorssal találkozik és foglalkozik, mely nemcsak tájékozottsága, életismerete és gondolkodási képessége kibontakozásához járul hozzá, hanem erkölcsi és érzelmi fejlődését is szolgálja. A magyar történelem tanulása és tanulmányozása segít megértenie Magyarországot és a magyar nemzet helyét és helyzetét a világban, és segít elmélyíteni benne a hazaszeretet érzését. [...] Az iskolai történelemtanulás alapját a történettudomány, valamint a hagyomány által legfontosabbnak elismert történetek, tények, személyek, események, folyamatok és jelenségek megismerése adja. A történelmi ismeretek egyfélől megalapozzák a történelmi műveltséget, amely a tanulót hozzásegíti nemzeti identitása erősítéséhez, valamint ahhoz, hogy azonosulni tudjon kultúránk alapértékeivel. Másfelől a történelem ismerete alapvető feltétele annak is, hogy a tanulóban kialakuljon a történelemről, illetve a társadalmi kérdésekről való árnyalt gondolkodás és kommunikáció képessége. [...] A történelem természete szerint értelmező jellegű, a tényekről alkotott különböző vélemények szükségszerűen vitákat eredményeznek. A történelemtanulás során ezek a viták arra ösztönzik a tanulót, hogy elgondolkodjon [...] A viták úgy szolgálhatják a történelemtanulást, ha a tanulóban világossá válik a történelmi tény és interpretáció közötti különbség, illetve, ha megerősödnek benne társadalmunk és európai, zsidó-keresztény gyökerű civilizációnk alapértékei.”¹ Ennek alapján azt várhatjuk előzetesen az új történe-

¹ Magyar Közlöny 2020. évi 17. Szám. 342-343. Interneten: <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/02/nat2020-5-2020.-korm.-rendelet.pdf> Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.

lem tankönyvektől, hogy reflektált és önreflektált tananyagtartalmat közvetítenek, problémákra fókuszálnak, ismertetnek történeti nézőpontokat egyes kulcskérdésekben, illetve a folyamatok ismertetése mellett az egyéni döntések lehetőségeit és hatásait elemzik. Vagyis a NAT alapvetően az oksági viszonyok elemzése mellett, de a történeti determinizmussal szemben tette le a voksát.

A KET 2020 ekképpen szűkíti a NAT 2020 általános normáit: „Mindezek együttesen segítik a differenciált történelmi gondolkodás kialakulását, melynek következtében a tanuló képessé válik események, folyamatok és jelenségek különböző szempontú megközelítésére, valamint bizonyos történések okainak és következményeinek több szempontú feltárására. [...] Történelmi gondolkodás [...] önálló véleményt tud alkotni történelmi eseményekről, folyamatokról, jelenségekről és személyekről”.² Azt feltételezzük, hogyha a tanulókat önálló véleményalkotásra és többszempontú elemzésre kívánják készíteni az új tankönyvek, akkor azok maguk is a jó példával elől járva azonosítják a kora újkori magyar történelem vitatott kérdéseit, és ezekben bemutatták a gyakran ellentmondó szakirodalmi álláspontokat is.

---

² Interneten: https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.

3. A kora újkori magyar történelem nagy dilemmája – a mohácsi csata³

Az 1526. augusztus 29-i mohácsi vereség szinte minden pontja (okai, következményei, menete etc.) a mai napig folytonos viták forrása. Ha minden úgynevezett „tény”, vagy amit annak tekintünk, világos is lenne, akkor sem feltétlenül csillapodnának az indulatok, mivel a csata okai, következményei, értékelése etc. nem ténybeli, hanem értékelési kérdések, amelyek mögött különböző elméleti megközelítések állnak. Ez még akkor is így van, ha idehaza a történetelmélet és történetfilozófia kevésbé áll az érdeklődés középpontjában, mint a „tények” objektív megismerésének álma, ezért a hozzászólók sem reflektálják önnön elméleti kiindulópontjukat.

1966-ban jelent meg Nemeskürty István tollából az *Ez történt Mohács után* c. munka,⁴ amely kapott a történész szakmától hideget-meleget, míg az olvasók körében hihetetlenül népszerű lett; kiadták még 1968-ban és 1975-ben is, az első két kiadás 24 ezer példányban jelent meg, ami akkoriban sem volt jelentéktelen mennyiség. Nemeskürty békés várakozás után, 10 évvel később választott a személyét és könyvét érintő kritikákra, és jó érzékkel tapintott rá a konfliktus történetelméleti hátterére: „De, ha így van, akkor: mit vétettem én? Sejttem. Azzal a bizonyos koncepciómmal van baj. Hogy kétségbe vonom: nem a mohácsi vész döntötte el sorsunkat, hanem az csupán egy fontos és kihagyhatatlan láncszeme egy

³ Erről részletesebben: Illik 2011.

⁴ Nemeskürty 1966.

folyamatnak, mely folyamat 1552-ben fejeződött be (ha ugyan a történelem folyamata egyáltalán befejeződik valamikor); mely folyamatért nagymértékben felelős az akkori országvezető réteg, szóval, hogy szerintem nem szükségszerűen kellett annak történnie, ami történt... Itt van a bökkenő. [...] Megfigyelésem szerint a magyar történeti szakirodalom művelőinek egy része hajlamos a determinizmusra; arra, hogy mivel minden esemény csak egyféleképpen történt, mégpedig úgy, ahogyan, következésképp szerintük és számukra annak lehetősége is kizárt, hogy az a bizonyos esemény (mindaddig, amíg be nem következett) másképpen is történhetett volna. Pedig, hogy mégis úgy történt, ahogyan, az nem azt jelenti, hogy eleve el volt rendelve, hogy így és ne másképpen történjék, hanem hogy a termelési viszonyok, a társadalmi körülmények, a politikai helyzet és még sok más tényező együttes hatására valakik így vagy úgy cselekedtek, s e cselekedetük folyománya annak, hogy vagy helyesen ítélték meg az említett körülményeket, vagy helytelenül.”⁵

Elméleti szempontból nézve, a fenti idézet szemszögéből tehát a mohácsi csatavesztés-értelmezéseknek két nagy csoportja van, a nem determinista és a determinista teóriák. Nemeskürty értelemszerűen az előbbibe sorolható. Mivel Nemeskürty (1925–2015) a Kádár-korszakban töltött be számos magas kultúrpolitikai pozíciót, így elmélete, és vele együtt minden újabb nem determinista nézet gyakran kapja a kommunista bélyeget, holott nyilvánvaló, hogy a történeti

---

⁵ Nemeskürty 1976. 930. <https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/1976-10.pdf> Kiemelés tőlem. Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.

determinizmus problémája nem politikai kérdés. Azonban Nemeskürty azon nézete, hogy a pártoskodó magyar nemesi elitet hibáztatta a mohácsi vereség miatt, valóban egybecsengett a korának szocialista, elit- és feudalizmus ellenes retorikájával, valamint az önostorozás, önhibáztatás nem produktív magatartásformáját is sugallhatja.

Ugyanakkor azt is fontos látni, hogy ahol van önhibáztatás, ott van egyéni felelősség, cselekvési tér, vagyis lehetőség a változtatásra, így ebből a szempontból éppen Nemeskürty elmélete foglalja magában a hősképzés, az egyéni cselekvés lehetőségét is. Ez pedig egyáltalán nem volt kívánatos a szocialista történetírásban. Erre példa Dolmányos József írása, aki a történelem „elszemélytelenítését” követelte: „Az általános gimnáziumi és szakiskolai tankönyvek egyik legkiemelkedőbb hibája a személyiség történeti szerepének bemutatásával kapcsolatos. A tankönyvek fejezeteinek és alfejezeteinek címei, de a tankönyvek egész terminológiája is – több apróbb javítás ellenére – mintegy 'elszemélyesítik' a magyar nép történelmét, s ezzel akarva-akaratlan eltussolják a néptömegek döntő történelmi szerepét”.⁶ Vagyis a hazai szocialista történetírás a deheroizálás, demitizálás, és az individuum szerepének csökkentése mellett tette le a voksát, amikor az egy adott téma kapcsán lehetséges volt.

Szintén fontos, hogy mivel Nemeskürty rendszerében van hibás, így van döntés is, lehet hős vagy gaz valaki, van szerepe a mérlegelésnek és a „mi lett volna, ha...?” kérdés felvetésének is.

⁶ Dolmányos 1953. 443. http://real-j.mtak.hu/13703/1/Szazadok_1953.pdf
Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.

5. AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSA ■

A kormányzat egyetlen jó döntését jelentette, hogy Tomori Pál kalocsai érseket kinevezték „az alsó részek” (a Délvidék) főkapitányává. Tomori kisebb sikereket ért el, de a helyzetet már képtelen volt változtatni: sorsa estek el a végvárak (Orsova, Szórény stb.).

Szulejmán 1526-ban 60 000 katonájával Nándorfehérvárról jött el a Duna, majd az egyetlen még jelentős erősséget, Péterváradot egy hét alatt elfoglalta. Eközben a király harcba hívta az országot, de a bárók és a nemesség lassan gyülekeztek. Így a királyi sereg elszalasztotta annak lehetőségét, hogy a szultáni hadat a déli folyónál (Duna, Száva, Dráva) tartóztassa fel. A **mohácsi síkon** Tomori Pál vezetésével a 20-25 000 fős magyar had – nem várva be a horvátországi és cseh segítségadatokat – kísérletet tett a török megállítására. **1526. augusztus 29-én** a csata néhány óra alatt a magyar sereg teljes vereségével végződött. A katonák jó része elesett a csatában. Meghalt a király, hét főpap és huszonegyfő báró.

4. Szulejmán 1526-es hadjárata

Kövess végig a hadjárat menetét! Mi volt a hadjárat célja és eredménye?

„[...] A napnak legnagyobb részét csután az ellenségre való várakozásban töltömtök. [...] Amint a támadásra jelt adtak, az első csatarendben állók hevesen összecaptak az ellenséggel; elsőütők öszes agrúkat. A támadás nem sok kárt okozott az ellenségben, bár sokkal hevesebb volt, mintsem katonáink számaival várt lehetett volna, az ellenség részről többben ezek é, mint a mi részünkről. Végre is az ellenség vitéről küzdő katonáink elől hátrálni kezdett, vagy azért, mert a meink támadása visszacsorított őt, vagy azért, hogy közelebb csallom bennünket ahhoz a helyhez, ahol igly volt már előltve. Eközre ócsa vágatva érkezzen a királyhoz Báthori András, és jelentette, hogy az ellenség meghátrált, miénk a győzelem. Előre kell nyumálni, és támogatni kell az ellenséget üldöző csapatokat. Erre árkon-bokron át mi is előcsörtünk, s mikor arra a helyre értünk, ahol kevesse előbb folyt a harc, ott látnak a meink közül sokan, az ellenség közül még többnek a holttestét a mezőn szerteszét heverni; némelyek még életben voltak s lehettek. Vitézünk még mindig keményen harcoltak, s bőségesen kiütöttek az ellenséget. [...]

A király nem volt már akkor a mi hadostámpunkusokról, vagy az előtte álló sorok egyikebe ment át, mint hogy már előbb úgy határozta, hogy a király ne maradjon egy helyen, vagy azok ragadták őt ki a seregől, akikről mondtuk, hogy a király háta mögött álltak. Mindeket eset lehetes volt. Némelyek azt állítják, hogy csatarendünk első sorát is elhagvta, egészen az első csatarendig előment, s ott vezetni küzdött az ellenséggel. En magam részéről ezt sem kétségbe vonni, sem állítani nem merem. Alaban bizonyos vagyok, hogy sorainból akkor tűnt el, mikor az ellenség ágyai megselelták, s a jobbcsatárj főtáncak eredt. [...]

Mikor az ellenség fűtáncunk láttá, azt hitte, hogy ez csak cselből iörtének, ezért, vagy talán mert a harc kifárasztotta őket, sokkal csatarendben maradtak, s az éj sötétjének leszűlla előtt tarózkodtak az öklösök. (Történelem Iskolai kézikönyv a mohácsi csatáról)

4. Allapted meg, hogyan értékelte a szerző a magyar hadi-erő teljesítményét? Tártd fel, hogy a két hadsereg mennyire tudott élni sajátosságaival! Hogyan jelenik meg a király a leírásban?

Szulejmán nem hitte el, hogy ezzel a csatával legyőzte Magyarországot. Újabb magyar támadástól tartva hadait estg csatarendben tartotta. A lassan mozgó török had több mint tíz nap alatt ért Budára. A budai vár üresen, védtelenül állt a hódítók előtt. A törökök a várat kirabolták, a várost felegették, majd visszafordultak dél felé. A szultáni had utjába kerülő nép menekült, és amikor összertöfődött,

5. A mohácsi csata vázlatja

Tanulmányozd a csata menetét! Hasonlítsd össze a kortársi leírást a hadtörténetészek által készített vázlattal! Nézd meg a csatáról készített animációt a világhálón!

A Mohácsi csata előzményeit és menetét tárgyaló oldal

az egyik vizsgált tankönyvből. Száray 2021: 43

Közel 500 évvel a mohácsi csata után a mostani történészek és érdeklődők teljesen máshogy értékelik a mohácsi csatát, mint a kortársak akkor, a csata előtt. Egyszerűen azért, mert mi már tudjuk a végeredményt és a következményt, míg ők nem tudták. Ebből következik, hogy számunkra teljesen releváns kérdés a „mi lett volna, ha...?“, míg a csata előtt a kortársak azt kérdezték, hogy „mi lesz akkor, ha...?“. Vagyis pontosan ugyanarról a nagyon is jó kérdéstről van szó. Természetesen a mi számunkra a „török probléma” és a mohácsi csata a legfontosabb problémája a kora újkori Magyar Királyságnak. Ebbe az utólagos értékelési (retrospektív) nézőpontba Nemeskürty is belehelyezkedik, ezért kéri számon a vezető elit mulasztásait.

Ugyanakkor minden ember a saját korának „foglya”. Amikor egy problémát mérlegel, a megelőző tapasztalatok és az adott kor keretei alapján teszi azt: 1526-ra a magyar nemességnek és a vezető elitnek már 150 éves tapasztalata volt a törökellenes harcokban, számukra nem „a”, hanem „egy” probléma volt az oszmán terjeszkedés, a sok egyéb belpolitikai, gazdasági és külpolitikai probléma között. Ráadásul számos pozitív múltbéli tapasztalatuk volt: a nándorfehérvári diadal (1456), amikor a Konstantinápolyt elfoglaló (1453) II. Hódító Mehmed szenvedett vereséget, vagy éppen a kenyérmezei győzelem (1479). Némiképp joggal gondolhatták tehát, hogy elég lesz a török ellen annyi erőfeszítés, amit tettek. A mohácsi vereség rácsáfolt erre.

A determinista álláspontot képviselő történeti iskolák általában tagadják a „mi lett volna, ha...?” kérdés felvetését, és megvizsgálva a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom 16. század eleji nagy-

ságát, adójövedelmét, hadsereglétszámát, katonai erejét, arra jutnak, hogy ezen objektív keretek miatt a Magyar Királyságnak (még ha éppen a mohácsi csatában győz is), nem volt esélye a sikerre közép-távon. Éppen ezért nem is okolják a hazai bárói réteget és pártharcaiakat, illetve ezzel összefüggésben a „Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!” -gondolatot is gyakran önsorsrontó, kontraproduktív sebtépegetésnek vélik, hiszen determinista szemszögből kár keseregni valamin, ami nem történhetett másképpen. A mohácsi katonai vereséget a 19. század közepi romantikus magyar irodalom nagyította már-már apokaliptikus méretűvé, és ennek hatása máig él, hiszen ahogyan mi ma a mohácsi csatáról gondolkodunk, az egy közel 500 éves értelmezési hagyomány eredménye, de korántsem végpontja. Ezen folyamat egyik fontos állomása a 19. századi romantikus Mohács-kép, amely nem az önsorsrontás céljából született, hanem azért, hogy hangsúlyozza, ennek ellenére megmaradtunk.

Lássuk most már, hogy a fenti történettudományi problémahalmazból mi szűrődik át a tankönyvekbe, és azok milyen válaszokat kínálnak minderre? „Az Oszmán Birodalom katonai ereje így megkétszereződött, ellenfeleivel [...] szemben lehetőségei sokkal kedvezőbbé váltak”;⁷ „[...] a csata néhány óra alatt a magyar sereg teljes vereségével végződött.”⁸ – írja a Száray-féle tankönyv. A második vizsgált tankönyv ezt írja: „A török ellentámadás katasztrofális vere-

⁷ Száray 2021. 40.

⁸ Uo. 43.

séghez vezetett [...]”⁹; továbbá közöl egy táblázatot¹⁰ a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom katonai és egyéb mutatóiról, amellyel egyértelműen a determinista álláspontot érvényesíti.

	Terület	Népesség	Éves bevétel
Magyar Királyság	mintegy 325 ezer km ²	3–3,5 millió fő	180–220 ezer aranyforint
Oszmán Birodalom	kb. 2 millió km ²	12–13 millió fő	9,5 millió aranyforint

A katolikus tankönyv a modern eszmetörténet álláspontjára helyezkedik a részsikerek felemlegetésével: „[...] Mohács is csak a 19. században vált nemzetünk bajainak kiindulópontjává. Mohács előtt közel 130 évig sikeresen állt ellen a Magyar Királyság a felemelkedő Oszmán Birodalomnak, amely Mohács után sem tudta soha az egész országot elfoglalni. [...] A szultán megölésére és a csata megfordítására tett kísérlet azonban kudarcot vallott”¹¹

Összefoglalva látható, hogy a tankönyvekben közös az, hogy nem reflektálnak a determinizmus problémájára, és a két OH által kiadott tankönyv inkább a determinista álláspontot képviseli, míg a harmadik megkerülve a kérdést, a mohácsi vereségben a részsikert és mentális hatásokat keresi. Az általam kontrollköteként használt, az 1980-as és 1990-es években is megjelent tankönyv szintén megkerüli némileg a problémát, de alapvetően nem az objektív mutatók-

⁹ Borhegyi–Nánay 2021. 38.

¹⁰ Uo. 2021. 36.

¹¹ Boronkai–Gianone–Kormos–Kovács–Simonkay–Tamásiné 2021. 29–30.

nak, hanem egy egyszeri taktikai kudarcnak tulajdonítja a csatavesztést: „Ugyanazzal próbálkoztak, mint elődeik: összpontosított nehézlovas-rohammal kimozdítani az ellenséget. [...] döntő vereséget szenvedett a magyar sereg”¹²

4. A kora újkori magyar történelem „kisebb” dilemmái

Az 1541 és 1568 között zajló folyamat végére a Magyar Királyság három részre szakadt: az Erdélyi Fejedelemségre, a török hódoltságra és a harmadik területre, amelynek megnevezése a mai napig nem egyértelmű. Az újabb szakirodalom¹³ következetesen Magyar Királyságnak nevezi ezt az államot, míg a korábbi királyi Magyarországnak. Mi a tétje a kérdésnek? Az előbbi elnevezés azt sugallja, hogy a területében zsugorodott, Habsburg uralkodó által irányított „keskeny félgallér” jogutódja a korábbi Magyar Királyságnak, míg az utóbbi (bár időben korábbi) megnevezés pedig éppen a kontinuitás hiányát emeli ki.¹⁴ Ezen probléma lényegében nem tükröződik a vizsgált középiskolai tankönyvekben. Száray megállapítja, hogy „[...] a Magyar Királyság[ot –betoldás a szerkesztőtől], [...] a történetírásban szokás királyi Magyarországnak nevezni.”¹⁵ és ezek után

¹² Walter 1992. 152.

¹³ Például: Pálffy 2011.

¹⁴ Illik 2016.

¹⁵ Száray 2021. 49.

következetesen királyi Magyarországgént is emlegeti. A másik két tankönyv viszont az újabb megnevezést használja: „A Magyar Királyság a török hódítás miatt a korábbi országterület nyugati, északnyugati határmenti részére szorult vissza,”¹⁶ illetve „Ezzel az ország három részre szakadt [...] Magyar Királyságra [...]”¹⁷ Az általam használt kontrollkötet folyamatosan a királyi Magyarország megnevezést használja.

A 16. századi Habsburg-magyar együttműködés értékelése szintén vitatott, és egy olyan tengelyen mozog, amelynek egyik szélső értéke az, hogy a királyi Magyarország, megőrizve államszerveinek autonómiáját a rendi dualizmus keretei között, egyenlő félként működött együtt a Habsburgokkal a birodalom keretein belül,¹⁸ míg a másik szélső értéke szerint a Habsburgok lényegében gyarmatosították a királyi Magyarországot.¹⁹ Mindkét nézet, és az azok között lévő árnyalatok is számos bizonyítékkal rendelkeznek, hiszen a Habsburg birodalmi iratok teljesen máshogy látják és látatják ezt a problémát, mint a hazai végvári panaszlevelek vagy uradalmi iratok, bárói levelezések. A vizsgált tankönyvek meglehetősen felemásan próbálják feloldani ezt a problémát: 1. „A Habsburgok birodalmát független rendi államok alkották. [...] Döntéseiket központi hivatalaik közreműködésével hozták, de a döntések végrehajtása országaik saját, elvileg független hivatalain és rendjein

¹⁶ Borhegyi–Nánay 2021.44.

¹⁷ Boronkai–Gianone–Kormos–Kovács–Simonkay–Tamásiné 2021. 32.

¹⁸ Vö. pl. Pálffy 2011.

¹⁹ Vö. pl. Weiszár 2012.

múlt. [...] Jól példázza ezt a helyzetet a magyar pénzügyek irányítására [...] Magyar Kamara, amely jogilag nem volt alárendelve a bécsi Udvari Kamarának, azonban gyakorlatilag mégis ez történt. [...] Ferdinánd törekedett a birodalom egységére [...] A magyar rendek [...] rászorultak a birodalom más országaiból származó pénzsegélyekre [...] ugyanakkor az országgyűlés jogköre nem csorbult, így a királyi Magyarországon érvényesült a rendi dualizmus rendszere”²⁰ 2. „A hatékony irányítás miatt a központosítás az uralkodók számára létkérdés volt [...] Így Bécs felügyelete alá került a pénzügy [...], hadügy [...] és a külügy irányítása. Az Udvar a rendi jogok további csorbítására nem törekedett, a belpolitikai élet (vármegyék, országgyűlés) és az igazságszolgáltatás alapvetően Bécs beleszólása nélkül működött. [...] Ez a szűk mozgástér [birodalmi pénzsegély] [...] a rendi dualizmus kialakulásához vezetett.”²¹ 3. „A Habsburgok egységes, centralizált birodalom kiépítését tűzték ki célul, így abszolutizmusra törekedtek. A Magyar Királyság a folyamatos török támadások és határvédő szerepe miatt a Habsburgok törekvései ellenére mégis képes volt önállóságának egy részét megőrizni. Így megmaradt a rendi dualizmus [...] I. Ferdinánd állandó, fizetett szakértőkből álló testületeket alakított ki Magyarországon, amelyek a birodalmi szerveknek alárendelten működtek”²²

²⁰ Száray 2021. 50–51. Kiemelés tőlem.

²¹ Borhegyi–Nánay 2021. 44–45. Kiemelés tőlem.

²² Boronkai–Gianone–Kormos–Kovács–Simonkay–Tamásiné 2021. 40. Kiemelés tőlem.

Megnézve ezeket a megoldásokat, látható, hogy a problémát nem hozzák igazán felszínre, és inkább nyelvi eszközökkel próbálják kifejezni a kialakult helyzet ellentmondásosságát.

Visszatérve a terminológiai – és a mögöttük húzódó értelmezési – kérdésekre, valamint áthaladva a 17. századba, felmerül a kérdés, hogy minek is lehet nevezni a Bocskai István vezette Habsburg-ellenes mozgalmat. Ez ügyben 2006-ban robbant ki egy komoly vita, amelyben érvek hangzottak el amellett, hogy a hagyományos felfogás szerinti szabadságharc kifejezés helyes, illetve amellett is, hogy Bocskai esetében egy sokszínű mozgalomról, nem pedig egy egységes társadalmi akaratot kifejező szabadságharcról volt szó.²³ Mit mutatnak ebből a vizsgált tankönyvek? Lényegében semmit, egyedül a Száray-féle tankönyv említ következetesen Bocskai-szabadságharcot.

De miért is fontos ez a definíciós kérdés? A rendszerváltásig dominált az a gondolat a történettudományban, hogy a magyar kora újkori történelem folyamatos Habsburg-ellenes szabadságharcok sorozata (Bocskai, Bethlen, Thököly, Rákóczi), amelyet a rendszerváltás után kezdett kritikával illetni a bécsi levéltári anyagokat újra kutató történészgeneráció. Mindkét alapállás mellett és ellen is vannak érvek és források, így mindenképpen két narratíva (illetve a köztük lévő árnyalatok) közül kell választani, vagy legalábbis döntést hozni a tananyagtartalom összeállításakor.

A 17. századi magyar történelem egyik méltán elismert szereplője Zrínyi Miklós (1620–1664), akinek viszonya a Habsburg udvar-

²³ Vö. Illik 2011. 67–91.

ral ugyancsak vitatott a történettudományban. Olyannyira, hogy két teljesen ellentétes értelmezés is szerepel: Pálffy Géza szerint Zrínyi a Habsburg udvar által is elismert, nemzetek feletti, sokféle identitással rendelkező báró volt.²⁴ Vele ellentétben Tusor Péter szerint viszont „Zrínyi azonban még a varasdi főkapitányság általa kért ‚kicsiny hivatalát’ [...] sem kapta meg [...] Azért utasították el tudniillik, hogy úgymond nehogy túl nagyra nőjön, nem is az ellenség, hanem saját uralkodója ellenében”.²⁵ A tankönyvek közül csak a második foglalt állást a kérdésben és szó szerint idézi Pálffy gondolatait: „Zrínyi érdemeit a bécsi udvar is elismerte [...] Zrínyi a korabeli Habsburg Birodalom egyik tipikus ‚nemzetek feletti’ arisztokrataja volt. Vagyis többféle identitással rendelkezett”.²⁶ A vizsgált kontrollkötet egyértelműen a hagyományos történeti narratívát képviseli: „[...] Zrínyiben Bécs politikai ellenfelet látott”.²⁷

5. Összefoglalás: a további kérdésselvetések

Végignézve a fent tárgyalt vitatott kérdéseket, valójában nem is feltétlenül csak az a lényeg, hogy mely történészek és szakértőborok véleményei jelennek meg, és melyek nem. Hiszen ez a fenti összevetésekből is világosan látszik. Talán még érdekesebb az, hogy mi

---

²⁴ Pálffy 2020.

²⁵ Tusor 2015. 230.

²⁶ Borhegyi–Nánay 2021. 47–48.

²⁷ Walter 1992. 272.

minden hiányzik a jelen tanulmányból, milyen további kérdések meglétét vagy meg nem létét lehetne még vizsgálni a három új NAT szerinti középiskolai tankönyv magyar kora újkori leckéiben.

Például 2016-ban, a mohácsi csata 490. évfordulóján merült fel az, hogy II. Lajos nemhogy a Csele patakba nem fulladt bele, de meg sem halt a csatában, csak vélhetőleg később. Ez újra ráirányította a figyelmet a király halálának tisztázatlan körülményeire.²⁸ Lehetne vizsgálni ezen kérdés meglétét is az új középiskolai kötetekben, vagy éppen Szapolyai János politikájának értékelési problémáit vagy azt, hogy lekeste-e a mohácsi csatát, vagy szándékosan el sem indult? De ugyancsak vizsgálható lenne a történettudományban vitatott értékelésű történeti szereplők sora (Bocskai, Bethlen, Thököly) és az, hogy az új NAT szerinti tankönyvek mennyiben reflektálnak ezekre a problémákra, és a történészi eredmények közül melyeket ismertetik, illetve használják fel.

A fenti vizsgálat természetesen az új NAT szerinti tankönyvek mindegyikének témacsoportjain elvégezhető. Mivel a NAT és a KET is megköveteli a vitatott problémák feltárását, magyarázatát és a diákok önálló gondolkodását, így a narratív tudatosság nagy jelentőséget kap. Vagyis minden korszaknak megvannak azok az eseményei, szereplői, amelyek és akik értékelése ellentmondásos, vitatott: azaz szerteágazó értelmezési hagyománnyal rendelkeznek napjainkig. Ezekre a tankönyvi szövegeknek valamilyen módon szerencsés lenne reflektálniuk.

---

²⁸ Botlik–Nemes–Tolvaj 2016.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borhegyi Péter – Nánay Mihály 2021:** *Történelem 10.* Oktatási Hivatal, Budapest, 2021. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-TOR10TA__teljes.pdf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Boronkai Szabolcs – Gianone András – Kormos Zoltán – Kovács Örs – Simonkay Márton – Tamásiné Makay Mariann 2021:** *Történelem 10.* Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, Szekszárd, 2021. https://www.katped.hu/sites/default/files/tortenelem10_beliv_web_0_0.pdf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Botlik Richárd – Nemes – István – Tolvaj Balázs 2016:** Kétségeink II. (Jagelló) Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban. *Orvostörténeti Közlemények* 2016 (62. évf.) 1. szám.5–21.
- Dolmányos József 1952:** A magyar nép története középkorok számára. I., II., III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. Századok 1953. 87. évf. 2–3. szám. 442–445. http://real-j.mtak.hu/13703/1/Szazadok_1953.pdf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Illik Péter 2011:** *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről.* L'Harmattan, Budapest, 2011.
- Illik Péter 2016:** Royal Hungary or Kingdom of Hungary? Interpretation, History and Reception of Two Historical Terms. *Prague Papers on the History of International Relations.* 2/2016. 149–152.
- KET 2020. Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára.** https://www.oktatas.hu/koznevel/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.

- NAT 2020. A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról.** *Magyar Közöny* 2020. évi 17. Szám. 342-343. <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/02/nat2020-5-2020.-korm.-rendelet.pdf> Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Nemeskürty István 1966:** *Ez történt Mohács után.* Szépirodalmi, Budapest, 1966.
- Nemeskürty István 1977:** Magam mentsége Mohács után. *Jelenkor* 1976. 10. szám. 928–938. <https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/1976-10.pdf> Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Pálffy Géza 2011:** *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* MTA, Budapest, 2011.
- Pálffy Géza 2020:** *Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitásai.* https://mta.hu/tudomany_hirei/tobb-oroszag-szolgalataban-a-politikus-katona-es-kolto-iro-zrinyi-miklos-identitasai-110242 Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Száray Miklós 2021:** *Történelem 10.* Oktatási Hivatal, Budapest, 2021. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-TOR10TB_teljes.pdf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Tusor Péter 2015:** A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle* 2015. 2. szám. 219–251. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2015_2/Tusor.pdf Letöltés időpontja: 2022. 09. 23.
- Walter Mária 1992:** *Történelem II.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. 8. javított kiadás

Weiszár Attila 2012: A Habsburg birodalomépítés és a Magyar Királyság viszonyának alapvonalai. In: Csepregi Klára – Csepregi Oszkár – Fülöp Áron – Illik Péter –Nánay Mihály – Weiszár Attila: A történelem peremén. L'Harmattan, Budapest, 2012. 181–231.